

TIJORAT BANKLARIDA QAYTA MOLIYALASHTIRISH MEXANIZMLARINING MUAMMOLI AKTIVLARGA TA'SIRI

Xudayberdiyev Abdurahim Shokirjon o'g'li

Andijon davlat texnika instituti

“Bank ishi va audit” yo‘nalishi 4-kurs talabasi,

Ilmiy rahbar: Azimov Otabek

Annotatsiya. Ushbu maqolada tijorat banklarida qayta moliyalashtirish mexanizmlarining muammoli aktivlarga ta'siri, ularning bank tizimi barqarorligini ta'minlashdagi ahamiyati hamda kredit risklarini kamaytirishdagi o'rni yoritilgan. Maqolada qayta moliyalashtirish jarayonining iqtisodiy mohiyati, tijorat banklari faoliyatida muammoli kreditlarni kamaytirishdagi samaradorligi va xalqaro tajribalar tahlil qilingan. Maqolada qayta moliyalashtirish orqali qarzdorlarning moliyaviy holatini tiklash, kredit portfeli sifatini yaxshilash va banklarning likvidligini oshirish masalalari ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: tijorat banklari, muammoli aktivlar, muammoli kreditlar, kredit riski, risk-menejment, likvidlilik, bank tizimi barqarorligi, kredit portfeli.

Kirish. Bugungi kunda tijorat banklarida qayta moliyalashtirish mexanizmlaridan samarali foydalanish muammoli aktivlarni kamaytirish va bank tizimi barqarorligini ta'minlashning muhim vositalaridan biri hisoblanadi. Jahon moliya bozorlarida iqtisodiy beqarorlikning kuchayishi, kredit risklarining ortishi va qarzdorlarning moliyaviy holati yomonlashuvi natijasida banklarda muammoli kreditlar hajmi oshib bormoqda. Shu sababli qayta moliyalashtirish mexanizmlarini rivojlantirish va ularni samarali qo'llash tijorat banklari faoliyatining ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylangan.

Muammoli aktivlar deganda bank tomonidan ajratilgan kreditlar yoki boshqa moliyaviy resurslarning o'z vaqtida qaytmasligi natijasida yuzaga keladigan aktivlar tushuniladi [1]. Xalqaro amaliyotda bunday kreditlar "Non-Performing Loans" (NPL) deb yuritiladi. Odatda 90 kundan ortiq muddat davomida to'lovlari amalga oshirilmagan kreditlar muammoli kredit sifatida baholanadi. Muammoli kreditlarning ortishi banklarning foyda darajasini pasaytiradi, kapital yetarliligiga salbiy ta'sir ko'rsatadi va likvidlik muammolarini keltirib chiqaradi.

Qayta moliyalashtirish mexanizmi esa qarzdorlarning mavjud kredit majburiyatlarini yangi va qulayroq shartlar asosida qayta tashkil qilish jarayonidir. Ushbu mexanizm orqali kredit muddati uzaytiriladi, foiz stavkalari qayta ko'rib chiqiladi yoki to'lov jadvali yengillashtiriladi. Natijada qarzdorlarning kreditlarni qaytarish imkoniyati oshadi va banklarda muammoli aktivlar ulushi kamayadi.

Jahon tajribasi shuni ko'rsatadiki, qayta moliyalashtirish mexanizmlari iqtisodiy inqiroz davrlarida bank tizimini qo'llab-quvvatlashda muhim rol o'ynaydi. Xususan, 2008-yildagi global moliyaviy inqirozdan keyin AQSh va Yevropa davlatlarida ko'plab banklar muammoli ipoteka kreditlarini qayta moliyalashtirish orqali kredit portfeli sifatini tiklashga erishgan [2]. Xalqaro Valyuta Jamg'armasi ma'lumotlariga ko'ra, qayta moliyalashtirish dasturlari joriy qilingan ayrim davlatlarda NPL darajasi 3–5 yil davomida 15 foizdan 7–8 foizgacha kamaygan.

O'zbekiston bank tizimida ham qayta moliyalashtirish mexanizmlarini rivojlantirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Markaziy bank tomonidan tijorat banklarining likvidligini qo'llab-quvvatlash va kredit risklarini kamaytirish maqsadida qayta moliyalashtirish instrumentlari takomillashtirilmoqda. So'nggi yillarda iqtisodiyotning real sektorini qo'llab-quvvatlash maqsadida imtiyozli kreditlarni qayta moliyalashtirish amaliyoti keng qo'llanildi. Bu esa ko'plab korxonalarining moliyaviy barqarorligini saqlab qolishga yordam berdi.

Qayta moliyalashtirish mexanizmlarining muammoli aktivlarga ta'siri avvalo kredit portfeli sifatining yaxshilanishida namoyon bo'ladi. Tijorat banklari

qarzdorlarning moliyaviy holatini qayta tahlil qilib, ularga yangi to'lov shartlarini taklif etadi. Natijada kreditlarni qaytarish ehtimoli ortadi va muammoli kreditlar hajmi kamayadi. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, kreditlarni restrukturizatsiya qilish va qayta moliyalashtirish amaliyoti samarali tashkil etilgan banklarda muammoli aktivlar ulushi nisbatan past bo'ladi. Masalan, xalqaro tajribada qayta moliyalashtirish mexanizmlaridan faol foydalangan Janubiy Koreya va Singapur bank tizimida NPL ko'rsatkichi 2–3 foiz darajasida saqlanib qolgan. Ayrim rivojlanayotgan davlatlarda esa qayta moliyalashtirish mexanizmlarining yetarli darajada rivojlanmagani sababli muammoli kreditlar ulushi 10 foizdan yuqori bo'lib qolmoqda. Bu esa qayta moliyalashtirish tizimining bank barqarorligidagi muhim rolini ko'rsatadi.

Qayta moliyalashtirish mexanizmlari banklarning likvidligini saqlashda ham muhim ahamiyatga ega. Agar banklarda muammoli kreditlar soni ortib ketsa, bankning pul oqimi qisqaradi va likvidlik darajasi pasayadi. Qayta moliyalashtirish orqali esa kreditlarning qaytarilish muddati optimallashtiriladi va bankning moliyaviy oqimlari barqarorlashadi. Bu esa banklarning o'z majburiyatlarini o'z vaqtida bajarish imkoniyatini oshiradi.

Markaziy bankning qayta moliyalashtirish siyosati ham tijorat banklari faoliyatida muhim rol o'ynaydi. Markaziy bank tijorat banklariga ma'lum foiz stavkalari asosida resurslar ajratadi va ularning likvidligini qo'llab-quvvatlaydi. Xususan, iqtisodiy qiyinchiliklar davrida Markaziy bank tomonidan qayta moliyalashtirish stavkasining pasaytirilishi banklar uchun kredit resurslarini arzonlashtiradi. Bu esa iqtisodiyotning real sektorini kreditlash hajmini oshirishga xizmat qiladi.

So'nggi yillarda O'zbekistonda qayta moliyalashtirish stavkasining o'zgarishi bank tizimi faoliyatiga sezilarli ta'sir ko'rsatdi. Markaziy bank tomonidan foiz siyosatini optimallashtirish orqali inflyatsiya darajasini nazorat qilish va kredit

bozori faolligini oshirish maqsad qilingan. Natijada tijorat banklari tomonidan kredit ajratish hajmi ortib, iqtisodiy faollikni rag‘batlantirish imkoniyati kengaydi.

Qayta moliyalashtirish mexanizmlarining yana bir muhim jihati kredit risklarini kamaytirish bilan bog‘liq [3]. Banklar qarzdorlarning to‘lov qobiliyatini saqlab qolish orqali kreditlarning to‘liq yo‘qotilishining oldini oladi. Ayniqsa, kichik biznes va tadbirkorlik subyektlarini qayta moliyalashtirish iqtisodiy o‘shishni qo‘llab-quvvatlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Raqamli texnologiyalar rivojlanishi qayta moliyalashtirish jarayonlarini yanada samarali tashkil etish imkonini bermoqda. Zamonaviy banklarda kredit monitoringi va mijozlarning moliyaviy holatini baholash tizimlari avtomatlashtirilmoqda. Sun‘iy intellekt va Big Data texnologiyalari yordamida qarzdorlarning to‘lov qobiliyati prognoz qilinmoqda. Bu esa muammoli aktivlarni oldindan aniqlash va qayta moliyalashtirish bo‘yicha tezkor qarorlar qabul qilish imkoniyatini yaratmoqda. Biroq qayta moliyalashtirish mexanizmlarini amalga oshirishda ayrim muammolar ham mavjud. Xususan, ayrim qarzdorlarning moliyaviy holati juda yomonlashgan bo‘lishi sababli qayta moliyalashtirish kutilgan natijani bermasligi mumkin. Bundan tashqari, qayta moliyalashtirishning haddan tashqari ko‘payishi bank risklarini yashirish holatlariga olib kelishi ehtimoli ham mavjud. Shu sababli ushbu mexanizmlarni ehtiyotkorlik bilan qo‘llash talab etiladi.

O‘zbekiston bank tizimida qayta moliyalashtirish mexanizmlari so‘nggi yillarda muhim islohot yo‘nalishlaridan biriga aylandi. Buning asosiy sababi shundaki, kredit portfelining kengayishi bilan birga muammoli kreditlar (NPL)ni boshqarish, likvidlikni qo‘llab-quvvatlash va iqtisodiyotning real sektorini uzluksiz moliyalashtirish zarurati kuchaydi. Amaliyot shuni ko‘rsatadiki, qayta moliyalashtirish tizimi to‘g‘ri ishlaganda banklar “yopiq qarz spiralidan” chiqib ketadi, ya’ni qaytmayotgan kreditlarni to‘liq yo‘qotish emas, balki ularni tiklash imkoniyatiga ega bo‘ladi.

Hozirgi O‘zbekiston sharoitida qayta moliyalashtirish asosan 3 yo‘nalishda amalga oshirilmoqda: Markaziy bankning likvidlikni qo‘llab-quvvatlovchi operatsiyalari, tijorat banklarining ichki restrukturizatsiya mexanizmlari va davlat dasturlari doirasidagi imtiyozli qayta kreditlash. Markaziy bank tomonidan qisqa muddatli likvidlik kreditlari banklarga vaqtinchalik to‘lov uzilishlarini yumshatish imkonini beradi. Bu ayniqsa depozit oqimi keskin kamaygan davrlarda muhim rol o‘ynaydi. Biroq amaliy tahlillar shuni ko‘rsatadiki, qayta moliyalashtirish mexanizmlarining samaradorligi hali to‘liq potensial darajaga chiqmagan. Masalan, ayrim banklarda muammoli kreditlar ulushi 5–8 foiz atrofida saqlanayotgan bo‘lsa-da, ularni restrukturizatsiya qilish jarayonlari ko‘pincha kechikadi yoki bir xil standartga ega emas. Natijada “kechiktirilgan muammo” effekti yuzaga keladi, ya’ni kredit vaqtincha yashiriladi, lekin iqtisodiy jihatdan tiklanmaydi. Shu nuqtayi nazardan, qayta moliyalashtirish mexanizmlarini takomillashtirishning birinchi yo‘nalishi riskga asoslangan yondashuvni kuchaytirishdir. Hozirgi amaliyotda barcha qarz oluvchilarga bir xil restrukturizatsiya shartlari qo‘llanmasligi kerak. Xalqaro tajribada (masalan, Yevropa bank tizimi) qarzdorlar “viable” va “non-viable” guruhlariga ajratiladi [4]. Faqat iqtisodiy tiklanish imkoniyati bor korxonalariga qayta moliyalashtirish beriladi. O‘zbekistonda ham shu modelni chuqurroq joriy etish muhim.

Ikkinchi yo‘nalish - kredit monitoring tizimini raqamlashtirishdir. Hozirgi kunda ayrim banklarda qarzdorning real moliyaviy holati oylar yoki choraklar kesimida baholanadi. Zamonaviy yondashuv esa real vaqt (real-time) monitoringni talab qiladi. Agar bankda ERP va kredit skoring tizimlari to‘liq integratsiya qilinsa, muammoli kreditlar erta bosqichda aniqlanadi va qayta moliyalashtirish ancha samarali bo‘ladi. Amaliy tahlillarga ko‘ra, erta aniqlangan kreditlarda qaytarilish ehtimoli 60–70% gacha yuqori bo‘ladi.

Uchinchi muhim yo‘nalish - Markaziy bank qayta moliyalashtirish instrumentlarini diversifikatsiya qilishidir [5]. Hozirgi amaliyotda asosiy vosita

qisqa muddatli likvidlik kreditlari bo'lsa, kelajakda "targeted refinancing" (maqsadli qayta moliyalashtirish) mexanizmlarini kengaytirish kerak. Masalan, faqat eksportchi korxonalar, agro-sanoat yoki kichik biznes segmenti uchun alohida past stavkali qayta kreditlash liniyalari ochish mumkin. Bu banklarning riskini kamaytiradi va iqtisodiy sektorlarni barqaror qo'llab-quvvatlaydi.

To'rtinchi yo'nalish - muammoli aktivlar bilan ishlaydigan maxsus bo'linmalar (NPL management units)ni kuchaytirishdir. Hozirgi tizimda ba'zi banklarda bu funksiyalar kredit bo'limlari bilan aralashib ketgan. Xalqaro tajribada esa bu alohida professional segment hisoblanadi. Agar qayta moliyalashtirish jarayoni alohida ekspertlar tomonidan boshqarilsa, restrukturizatsiya samaradorligi 20–30% ga oshishi mumkin.

Amaliy ahamiyat nuqtayi nazaridan qayta moliyalashtirish mexanizmlarining eng katta foydasi bank tizimida "aktivlarni saqlab qolish effekti"ni yaratishidir. Oddiy sharoitda muammoli kredit to'liq yo'qotish sifatida hisobdan chiqariladi va bu bank foydasini kamaytiradi. Qayta moliyalashtirish esa kreditni "ishlaydigan aktiv"ga qaytaradi. Natijada bankning kapital yetarliligi ko'rsatkichlari yaxshilanadi va kreditlash hajmi kengayadi.

Statistik yondashuv bilan qaraganda, qayta moliyalashtirish samarali ishlagan tizimlarda NPL darajasi 3–5 foiz oralig'ida ushlab turiladi. O'zbekiston sharoitida esa bu ko'rsatkich ayrim banklarda 5–7 foiz atrofida tebranib turadi. Demak, optimallashtirish uchun hali 2–3 foizlik potentsial mavjud. Yana bir muhim amaliy jihat - iqtisodiyotga kredit oqimini uzluksiz ta'minlashdir. Agar qayta moliyalashtirish ishlamasa, banklar yangi kredit berishni qisqartiradi, bu esa investitsion faollikni pasaytiradi. Aksincha, restrukturizatsiya tizimi kuchli bo'lsa, banklar yangi kreditlarni "qo'rqmasdan" berishi mumkin, chunki eski kreditlar bilan ishlash mexanizmi mavjud bo'ladi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, O'zbekiston bank tizimida qayta moliyalashtirish mexanizmlarini takomillashtirishning asosiy yo'nalishlari riskga

asoslangan yondashuvni kuchaytirish, raqamli monitoringni rivojlantirish, maqsadli qayta kreditlashni kengaytirish va NPL boshqaruvini professional darajaga olib chiqishdan iborat. Ushbu islohotlar amalga oshirilsa, bank tizimi nafaqat muammoli aktivlarni kamaytiradi, balki iqtisodiyotning barqaror o‘shishini ham mustahkam qo‘llab-quvvatlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Z.Mamadiyarov, A.Norov, O‘.Haydarov. Bank ishi va moliya asoslari. Darslik –T.: “Innovatsion rivojlanish nashriyot-matbaa uyi”, 2021 – 240 b.
2. Sh. Z.Abdullayeva, Bank ishi: Darslik / Sh. Z. Abdullayeva; O_zbekiston Respublikasi Oliy va o‘rta maxsus ta‘lim vazirligi. – T.: “Iqtisod-Moliya”, 2017. – 732 b.
3. Bobakulov T., Azizov U., T.Karaliyev, Bank ishi/Darslik - T.: Fan va texnologiya,2016. - 639 b.
4. International Financial Reporting Standards (IFRS). Financial Instruments and Risk Management Standards. – London, 2023.
5. Zebiniso X., Shavkatbek E. ACCOUNTING AND ECONOMIC ANALYSIS: AN INTEGRATED APPROACH TO CALCULATING FINANCIAL INDICATORS //Modern education and development. – 2025. – T. 19. – №. 4. – C. 8-13.